

In the article on the basis of archival and the published documents the place of Cossacks of 4th Cossack regiment Orenbourzcoho is explored in the difficult process of forming of custom border round Odessa one porto-franco in 1819-1820.

УДК 94 (477.4) "1837-1840"

Олександр Кухарук

ДЕСАНТ НА БОСФОР В ПЛАНАХ РОСІЙСЬКОГО КОМАНДУВАННЯ ПІД ЧАС КРИЗИ 1837-1840 рр.

В статті розглянуто комплекс проблем, пов'язаних з загостренням Східного питання в 1830–1840 рр. На основі раніше неопублікованих матеріалів Російського державного військово-історичного архіву висвітлено діяльність російського уряду під час кризи 1837 – 1840 рр.

Тривалий час Східне питання, тобто комплекс проблем, пов'язаних з розподілом та перерозподілом впливів та спадщини імперії Османів, як за участі народів, у свій час підкорених Оттоманською Портою, так і провідних держав Європи, було одним з визначальних факторів світової політики. У ХІХ ст., саме Східне питання, чи принаймні його складові першого порядку: Грецьке, Балканське, Кавказьке, різноманітні проблеми пов'язані з визначенням режиму проток між Середземним і Чорним морями і т. ін., поряд з Польським питанням часто визначало, як зовнішню, так і внутрішню політику Російської імперії. У дещо зміненому, з плином часу, форматі – проблеми, похідні від Східного питання, залишаються центральними для світової політики та час від часу революціонізують її, призводячи до катастроф на кшталт Східної війни 1853-1856 рр., балканізації Європи чи Першої Світової війни. Зрозуміло, що сучасні Україна та Росія також не можуть абстрагуватись від даних проблем.

Попри очевидну необхідність ґрунтового наукового дослідження Східного питання, внаслідок певних об'єктивних та суб'єктивних причин, ціла низка сюжетів залишається практично невисвітленою. До факторів, що певною мірою ускладнюють наукові дослідження можна віднести: розпорошеність, недоступність та необробленість архівів; певні специфічні вимоги до професійного рівня дослідника, в тому числі в плані знання мов і міждисциплінарної фахової підготовки. Крім того значну роль відіграє надмірна заполітизованість й відповідно гострота питань, що не сприяє їх популярності в наукових колах. Ситуація ускладнюється ще й спробами маніпулювання суспільною свідомістю в деяких новоутворених країнах та цілеспрямованим формуванням, як в дорадянський, так і в радянський періоди життя Східної Європи, певних ідеологем. Відповідно, тривалий час фактично не існувало суспільного замовлення щодо комплексного

дослідження Східного питання, особливо стосовно конкретних історичних періодів чи певних, навіть ключових моментів, якщо це могло призвести до ревізії заданих ідеологічних схем. Вищевказане стосується і періоду 1820-1850 рр.³⁰¹.

Як наслідок спостерігається значна дослідницька лакуна саме в східноєвропейській історіографії. Однак повністю залишитись поза увагою істориків даний комплекс проблем не міг, оскільки Східне питання в 1820-1850 рр. стає першорядним геополітичним фактором й відповідно привертає увагу фахівців різних сфер людської діяльності³⁰².

В той же час підходи та оцінки лише одного з дослідницьких напрямків, хоч і популярного в дореволюційній історіографії, стосовно Східного питання – практично беззастережно сприйнялись радянською історіографією й відповідно стали домінуючими в ній. Так, подібними в узагальнюючих працях стали оцінки Хункіар-Іскелессійської угоди як найбільшого успіху Росії в Східному питанні, всупереч неоднозначному ставленню до неї Миколи I та більшості осіб, які визначали зовнішню політику імперії³⁰³. Лише нечисленні дослідники радянських часів, які спеціально розглядали конкретні аспекти Східного питання, вносили певні застереження, як стосовно перебігу подій, так і оцінок ролі та впливів Російської імперії на різних етапах спроб вирішення Східного питання³⁰⁴. Ситуація почала змінюватись з початку 1990-х рр. Але зроблено лише перші кроки при збереженні зазначених вище чинників, які об'єктивно утруднюють дослідницький процес³⁰⁵.

В цілому в світовій історіографії існує кілька підходів щодо ролі й місця Російської імперії в розгортанні криз 1820-1850 рр. При цьому практично випадає з кола зору науковців на територіях колишньої Російської імперії криза кінця 30-х - початку 40-х років XIX ст. Видатна дослідниця подій першої половини XIX ст. Н.С.Кіняпіна вважала, що на відміну від попереднього загострення кризи в 1832-1833 рр. Росія не мала чіткого плану дій і фактично не

³⁰¹ История внешней политики России первой половины XIX века. – М., 1995. – С. 309-312; Филин М.Д. На возвращение великого Государя // Император Николай I. – М., 2002. – С. 5-30.

³⁰² Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю. – М., С.Пб., 2002. – С. 24; Зайончковский А.М. Восточная война 1853-1856. – Т.1. – С.Пб., 2002; Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами. – С.Пб., 1878. – Т.4, Т.12.

³⁰³ История СССР с древнейших времен до Октябрьской революции – М., 1967. – Т.4. – С. 490-499; Кіняпіна Н.С. Внешняя политика России в первой половине XIX в. – М., 1963. – С. 217-219; Порівняти: Муравьев Н.Н. Русскиена Босфоре в 1833 г. – М., – 1869. – С. 47-48. Зайончковский А.М. Восточная война 1853-1856. – С.Пб., 2002. – С. 235-236, 712-713.

³⁰⁴ Георгиев В.А. Внешняя политика России на Ближнем Востоке в 30-е – начале 40-х годов XIX века. – М., 1975. – С. 65-69.

³⁰⁵ История внешней политики России в первой половине XIX в. – М., 1995; Крымская война. Тематический номер // Родина. – 1995. – №3-4; Россия и Туриця: 500 лет соседства Тематический номер // Родина. – 1998. – № 5-6.

брала участі у розв'язанні кризи 1837-1840 рр.³⁰⁶. У той час в західній історіографії сформульована теза, що саме Російська держава підштовхнула турецький уряд до активних дій по поверненню стану відносин з Єгиптом, які передували 1832-1833 рр.³⁰⁷. Таким чином, без комплексного дослідження даної кризи стає неможливим цілісне сприяння всього блоку проблем навколо Східного питання, виникає певний штучний розрив історичного потоку подій.

Предметом розгляду статті є спроба визнання механізму планування та реалізації задумів російського уряду під час кризи кінця 30-х–початку 40-х рр. XIX ст. на основі залучення невикористовуваних раніше матеріалів Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА). Саме матеріали військового планування та проведені заходи по розгортанню військ можуть слугувати точним індикатором, що дозволяє визначати реальність тих чи інших військово-політичних, дипломатичних демаршів країни. Розгортання військ у тому чи іншому напрямі, через дорожнечі та складності, унаочнює пріоритетність тих чи інших політичних питань у конкретний історичний момент.

Десант на Босфор у березні – липні 1833 р., при зовнішній ефективності, висвітив цілу низку проблем, як міжнародно-правових, так і військово-технічних. Висадка російського десанту і його розміщення в таборі в долині Хункіар-Іскелессі (Долина біля султанської пристані) відбулась на прохання султанського уряду. Але навіть в цій ситуації керівництво експедиції, внаслідок отримані інструкції, намагалось розмістити табір біля північної частини Босфору, віддаючи пріоритет Європейському берегу й зберегти стоянку ескадри Чорноморського флоту в Босфорі, без перевodu в Сизополь. Така наполегливість викликала зрозумілі підозри турецької сторони³⁰⁸.

Одночасно російське командування всіма засобами підкреслювало спільність дій з султанським урядом. Так, експедиційний загін формально вважався частиною спільного російсько-турецького корпусу. З 5-го квітня до табору прибувають частини турецьких військ: гвардійські батальйон та ескадрони з двома гарматами³⁰⁹. Після прибуття та облаштування третього ешелону російських військ, у складі частин 3-ї бригади 26 піхотної дивізії вже 15 квітня відбувається спільний стройовий огляд розміщених в таборі військ за участі султана Махмуда II (Мехмеда II) та наближених до нього осіб. Причому турецький батальйон вишикували на почесному правому фланзі, але напроти загальної лінії фронту 10 російських батальйонів, 8 піхотних та двох зведених

³⁰⁶ Киняпина Н.С. Вказана праця. – С. 219.

³⁰⁷ Георгиев В.А. Внешняя политика России на Ближнем Востоке. – С. 82-83.

³⁰⁸ Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – С. 186-188, 238-250.

³⁰⁹ Там само. – С. 250-283.

морських. Маємо наочну демонстрацію справжнього ставлення до тимчасових союзників³¹⁰.

Російське командування, в тому числі військове міністерство розуміли, що розміщення десантного загону, при зовнішньому ефекті, не підкріплено реальною силою сухопутних військ. Позбавлені штатного обозу й необхідної кавалерії дві піхотні бригади новосформованої 26-ї піхотної дивізії, навіть підтримані двома зведеними батальйонами моряків, могли виставити лише близько 6000 боєдатних вояків, придатних для маневрових бойових дій. Але навіть такий слабкий загін кораблі Чорноморського флоту змогли доставити лише в два прийоми, причому виникли нагальні проблеми з постачанням³¹¹. Військ для посилення загону Н.Н. Муравйова на Північному узбережжі Чорного моря не було. Лише через півтора-два місяці їх міг підтримати Береговий загін сформований П.Д. Кисельовим, в утримуваній російськими військами фортеці Силістрія. Але до підходу полків 14-ї піхотної дивізії він нараховував лише 6 батальйонів та 2 козацьких полки при 12 гарматах³¹².

Можна вважати, що реальних військових сил, здатних протистояти Єгипетській армії, яка вже перейшла Таврський хребет у кількості 32 тисячі регулярних військ та 4-5 тисяч бедуїнів, Російська імперія в Причорномор'ї не мала³¹³. Зупинити війська Ібрагіма-паші, підтримуваного Францією, вдалося завдяки демонстрації рішучості й використанню статусу могутньої держави при забезпеченні дипломатичної ізоляції Франції. Ризикована військово-дипломатична гра завершилась успішно, але російське керівництво чудово розуміло авантюризм подібних акцій, непідкріплених необхідними ресурсами та силою³¹⁴.

Крім усього іншого десант поніс значні втрати співставні з бойовими. За час експедиції 45 солдат втекло й залишилось в Туреччині, померло 82 унтер-офіцери й нижні чини, близько 1000 тяжкохворих евакуювано через порт Одеси для лікування³¹⁵.

Вказані обставини необхідно враховувати при вивченні діяльності російських урядових кіл під час наступної кризи кінця 1830 – початку 1840 рр. До сильних сторін російського уряду можна віднести його виважене розуміння тимчасовості, як Кутахійського миру між султаном та пашею Єгипта, так і Хункіар-Іскелессійської угоди. Вже 1836 р. починається військово-стратегічне планування

³¹⁰ Смотри русских войск при Хункиар-Искелессе 15.04 сего года // Военный журнал. – 1833. – № 4. – С. 129-142.; РДВИА. – Ф. ВУА. – Оп. 1. – Ч.1. – Спр. 5320. – Арк. 1-8 зв.; Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – С. 306-312.

³¹¹ Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – С. 316.

³¹² Там само. – С. 188-196.

³¹³ Описание похода Ибрагим-паша в Сирию и Анатолию//Военный журнал. – 1834. – № 4. – С. 66-100.

³¹⁴ Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – С. 456-458.

³¹⁵ Там само. – С. 418-431; Додатки. – С. 083-084.

можливого повтору експедиції на Босфор на 1837 р.³¹⁶. Увага імператорського уряду до цієї проблеми зростає в зв'язку з інцидентом навколо шхуни "Віксен" на Східному узбережжі Чорного моря та спробами уряду Туреччини здійснити дипломатичне маневрування, в тому числі шляхом відправки султаном надзвичайних послів до Лондона та Парижа. Більш рішуча позиція султанського уряду пояснюється відновленням боєздатності армії після розгрому 1832-1833 рр. Росія на цей час в основному також завершує реформу свого Військового відомства та переформування сухопутних військ.

З 1837 р. починається посилене укріплення Севастополя як ключової стратегічної бази для дій по розв'язанню Східного питання. Під приводом фортечних робіт, але і з метою тренування, в Крим через Одесу на кораблях флоту відбувається транспортування частин 13-ї піхотної дивізії. Такі спільні операції стають традиційними³¹⁷.

В цілому з боку Росії 1837 р. пам'ятний ще кількома значними подіями пов'язаними з Чорноморським регіоном та розрахованими на міжнародне сприйняття. В ході тривалої поїздки по Російській імперії імператор Микола I вперше здійснює тривалий проїзд через Таврійські степи, Крим, Чорноморське узбережжя Кавказу, Закавказзя, Північний Кавказ, Дон. Під час поїздки в кінці серпня 1837 р. відбулись грандіозні кавалерійські маневри під Вознесенськом, куди були запрошені численні іноземні гості та військові спостерігачі, військові огляди на узбережжі Кавказу й Закавказзі, Новочеркаську. Загалом 1837 р. характеризується й активізацією основних учасників дій навколо Східного питання, що призводить до чергового загострення ситуації в 1838-39 рр.³¹⁸.

Слід зазначити, що російський уряд не просто йшов у руслі подій, працюючи на випередження. Якщо дипломат граф Поццо ді Борго рекомендував у середині літа 1838 р. уряду бути готовим знову підтримати султана, то ця порада стала дещо запізною³¹⁹. Військове відомство вже завершило відповідне планування й приступає до його реалізації. В травні 1838 р. Чорноморська ескадра здійснює висадку військ Чорноморського загону в Цемеській бухті³²⁰. Тобто користуючись загальним загостренням обстановки Росія закріплює свої позиції на Чорноморському узбережжі, а флот отримує належну практику. Практично одночасово починається підготовка частин П'ятого корпусу до походу "для wspomожения Турции против египетского паши"³²¹.

³¹⁶ Там само. – Додатки. – С. 088-092.

³¹⁷ РДВІА. – Ф.38. – Оп. 4. – Спр. 309. – Арк. 1-28.

³¹⁸ Зайончковський А.М. Восточная война 1853-1856. – Т.1. – С. 241-251

³¹⁹ Там само. – С. 244.

³²⁰ Адмирал Нахимов. Сб. документов. – М., 1954. – С. 42.

³²¹ РДВІА. – Ф.38. – Оп. 4. – Спр. 264. – Арк.1.

Цього разу було враховано досвід й помилки при підготовці Десантного та Берегового загонів у 1833 р. До складу Десантного корпусу готувались частини 13 і 15-ї піхотних дивізій. В десант мали входити: 1) штаб П'ятого піхотного корпусу; 2) 8 полків 13 і 15-го піхотних дивізій у трибатальйонному складі; 3) 6 артилерійських батарей, 48 гармат, у їх числі 16 батарейних; 4) 200 козаків Донського козацького № 10 полку; 5) команда рухомого запасного артилерійського парку; 6) посилена військово-робоча рота; 7) дві гарнізонні артилерійські роти із Севастопольського гарнізону для обслуговування важких гармат в укріпленому таборі, укріпленнях на узбережжі Босфору; 8) дві інвалідні роти для допоміжних функцій й роботи в шпиталі; 9) різні допоміжні служби й частини: інженерні, санітарні, провіантські, комісаріатські³²².

На відміну від 1833 р. Десантний корпус нараховував вже 24000-25000 боєздатних солдат, звільнених від допоміжних функцій і готових до польових регулярних дій. Всі хворі, неготові, нестроєві залишались з надлишковим майном у складі четвертих батальйонів полків, на місце постійного базування. Одночасно залишені батальйони являли собою кадр на основі якого при приєднанні резервних батальйонів відповідних полків чи маршового поповнення досить швидко розгортались у боєздатні резервні полки хоч і скороченого штату. Вони становили резерв для експедиційних загонів. Так, у складі четвертих батальйонів піхотних полків мало залишитись: 10 штаб-офіцерів, 104 обер-офіцери, 5647 унтер-офіцерів і солдат. В той же час з відпусток, з робіт, госпіталів, в маршовому поповненні прибувало 27 штаб-офіцерів, 231 обер-офіцер, 9475 унтер-офіцерів і солдат, що разом становило солідне п'ятнадцятитисячне формування з відповідною артилерією та кавалерією цілком достатньо для підкріплення 45-ї тисячного Експедиційного корпусу²³. Залишені частини продовжували нести звичну гарнізонну та караульну службу. Відповідно не виникало потреби в перекиданні військ зі складу інших формувань.

Частини 13-ти дивізій призначені для висадки десанту в район Одеси. Відбувається перебудова обозів, готуються в'юки та сакви, купуються додатково коні під в'юки, замовляється шанцевий інструмент. Спеціально для десанту готуються рухомі ремонтні майстерні. Збирається тримісячний запас провіанту для завантаження на кораблі, й дається розпорядження щодо підготовки ще трьохмісячного запасу на десант 25 тис. чоловік, що мав складуватись у Чорноморських портах²⁴.

Така сама підготовка відбувається у частинах 15 піхотної дивізії завбачливо розміщеної на квартирах у Таврійській губернії, в тому

³²² Там само. – Арк. 1 зв. – 2.

²³ Там само. – Арк. 34 – 39.

²⁴ Там само. – Арк. 2 – 13.

числі і в Криму. Спеціальна увага, виходячи з досвіду 1833 р., приділяється створенню запасу інструменту для робіт з кам'янистим ґрунтом, якого не вистачало, чи не передбачалось штатними розкладом, пристосованими до умов українських степів: кирок, мотик, ломів, лопат, топорів. Спеціально замовляються 10 тис. мішків для ґрунту²⁵.

Значну увагу командування приділяє підготовці до походу Берегового загону, який мав очолити начальник 5-ї Легкої кавалерійської дивізії генерал-лейтенант Герштенцвейг-І. Тут у центрі уваги знаходяться закупки коней та волів, яких мали купити близько 4000 для підняття обозних вантажів, переробка фур на більш зручні та підготовка їх для гірських доріг²⁶.

Здебільшого, через невизначеність міжнародного становища та через непідготовленість турецьких військ, криза ще не набула характеру відкритого конфлікту. Проте затрачені зусилля не пропали даремно. Уряд Миколи І розглядав проблеми в комплексі, переорієнтуючи зусилля та ресурси в напрямках, де намічався успіх, не випускаючи з поля зору головне.

Війська П'ятого корпусу готові для руху в Туреччину стратегічно затіняють та прикривають російські загони, які активно діють на Кавказькому узбережжі, будуючи Берегову лінію. Коли ж в них виникли проблеми з постачанням, із запасів підготовлених Десантному корпусу на Кавказ морем терміново направляються вантажі продовольства, перш за все сухарі, крупи; шанцевий інструмент; вогнеприпаси; медичні засоби²⁷.

Не зважаючи на складні умови осені–зими 1838-1839 рр. війська П'ятого корпусу так розташувались на квартирах, щоб максимально швидко бути підготовленими до розгортання. Ескалація турецько-єгипетського конфлікту відбулась у квітні 1839 р. Можна зробити логічний висновок, що саме російський уряд дав остаточні гарантії Оттоманській Порті. Річ в тім, що вже взимку 1838-1839 рр. відбулось чергове загострення в Європі пов'язане з Бельгійсько-Нідерландським конфліктом через розмежування кордону по Шельді. Відповідно Франція, яка підтримувала Бельгію, а на Сході пашу Єгипту, потрапила в певну ізоляцію. Тому в лютому-березні 1839 р. в боєготовність починають приводитись частини російських військ, розміщені в Польщі. Мається на увазі за потреби направити їх на Росію²⁸.

Нарешті в першій декаді квітня починається рух турецьких військ Хафіза-паші. Переправа його загонів через Євфрат 21 квітня поклала край Кутахійському миру²⁹. Важко сказати, чи знали про

²⁵ Там само. – Арк. 25-28.

²⁶ Там само. – Арк. 5-8 об., 14-21.

²⁷ Там само. – Арк. 44-58.

²⁸ РДВІА. – Ф.38. – Оп. 4. – Спр. 302. – Арк. 1-144.

²⁹ Георгиев В.А. Внешняя политика России на Ближнем Востоке. – С. 84.

цю дату 28.04 у Севастополі, коли ескадра кораблів Чорноморського флоту в складі 9 лінкорів, фрегата та двох пароплавів почала свою компанію, але координація дій безсумнівна. Знову за підтримки ескадри на початках травня 1839 р. десантні загони зі складу Кавказького корпусу висаджуються на Східне узбережжя Чорного моря, але вже в зоні Туапсе³⁰. Тепер флот готовий, згідно з наявними планами, двома ешелонами могли перекинути спочатку частини 15 пд. із Севастополя, потім 13 пд. із порту Одеси (існував варіант через Крим), в будь-яку точку Анатолійського побережжя Туреччини³¹.

Впевнений в підтримці Росії, частково Великобританії та Австрійської імперії, султанський уряд діяв рішуче, але з значною частиною авантюризму. В кінці червня 1839 відбулась неочікувана катастрофа, яка об'єктивно виправдовувала передбачливість уряду, військових та дипломатів Росії. Турецькі війська були вщент розбиті, турецький флот під прапором Ахмеда-Февзі паші перейшов на бік Єгипту³².

Ще до поразки турецьких військ кабінет лорда Пальмерстона висунув ідею загальноєвропейської конференції для урегулювання Східного питання. Росія відмовилась брати участь у конференції, але зобов'язалась гарантувати урегулювання між Туреччиною і Єгиптом, за умови відповідних поступок Англії та Франції, серед них: закрити для своїх військових кораблів протоки; не посилати ескадри в Пропонтиду, навіть при виході російських військ на Босфор³³.

Але здавалось, перебуваючи в безпрограшному становищі, маючи готові війська, добившись міжнародної ізоляції Франції, Росія не отримала очікуваних переваг. Втрутилась випадковість. Навіть не отримавши звістку про поразку своїх військ 30 червня помирає султан Махмуд II. Швидше за все, дізнавшись про черговий розгром, він би традиційно звернувся до Росії, давши бажаний привід для експедиції. Новий султан Ахмед-Меджид, за підтримки реформатора Рашида-паші цього робити не поспішав. Іншого приводу, передбаченого Ункіар-Іскелессійським договором, не створили й єгипетські війська. Переможна армія Єгипту не насмілилась перейти лінію розподілу територій передбачену угодами 1833-1834 рр.³⁴.

Отже, маючи на руках усі переваги, підготувавши десантні війська, Росія, зв'язана міжнародними угодами, не могла до кінця реалізувати своїх переваг. Випадковість зламала чудово продуману й розроблену військово-дипломатичну комбінацію. Але й після заключення вигідної для

³⁰ Адмірал Нахімов. – С.42-43.

³¹ РДВІА. – Ф.38. – Оп. 4. – Спр. 264. – Арк. 10-12; Спр. 309. – Арк. 1-20.

³² Георгиев В.А. Внешняя политика России на Ближнем Востоке. – С. 87-88; Зайончковський А.М. Восточная война 1853-1856. – Т.1. – С. 244.

³³ Зайончковський А.М. Восточная война 1853-1856. – Т.1. – С. 244-245.

³⁴ Там само. – С. 245 – 249.

Росії конвенції від 3 (15) липня 1840 р. війська П'ятого корпусу продовжували залишатись у стані бойової готовності³⁵.

Проте Микола I і його дипломатія все ж припускають кілька формально незначних помилок, що були продовженням сильних сторін політики Росії. Вони погоджуються на витиснення сил Єгипту з території Азії, але не направляють експедиційний корпус, залишаючи цю справу Великобританії та Австрії. Натомість 1840 р. стає часом, коли Росія в основному укріплює Чорноморську лінію, ставлячи під фактичний контроль Східне узбережжя Чорного моря.

Таким чином, можливо зробити висновок, що Російська імперія брала саму активну участь у подіях 1837 – 1840 рр. навколо Східного питання. Вона прагнула спрямувати хід подій у вигідному для себе руслі. Її дипломатії практично вдалось досягнути поставлених завдань, підготовлені війська чекали зручного приводу “для продовження політики іншими засобами”. Але дотримуючись принципів легітимізму уряд Миколи I не міг відкрито порушувати міжнародні угоди, небажання втрачати життя солдат за межами країни, принципова ворожість політики стосовно Франції не перетворили стратегічно виграшну позицію в виграну. Втішним призом для Росії стало Східне узбережжя Чорного моря. Проте зарано виявлений механізм реалізації задумів щодо використання Східного питання у власних інтересах, потім приведе до зближення позиції Англії та Франції на Сході, що пізніше відіграє свою роль під час наступної кризи 1852–1853 рр.

Oleksandr Kuharuk

Landing on Bosphorus in the plans of the Russian command during a crisis. 1837-1840

The article deals with the complex of problems connected with the aggravation of the East question in the 1830–1840. The activity of the Russian government during the crisis of the 1837–1840 has been revealed on the basis of earlier unpublished materials of the Russian State Military-Historical Archive.

УДК 94(477.7):061-055.2 "18"

**Владислав Гребцов,
Ірена Гребцова**

**СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В КОЗАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ДОНУ І ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ В СЕРЕДИНІ ХІХ ст.**

У статті висвітлено процес становлення жіночих навчальних закладів усіх рівнів у землях козаків Дону і Північного Кавказу, розкрито роль у цьому процесі Відомства установ імператриці Марії і місцевих жіночих благодійних організацій.

Проблема вивчення становища, військової організації і життєвого устрою українського і російського козацтва сьогодні посідає все помітніше місце в роботах дослідників. Однак до

³⁵ Там само. – С. 249 – 250; РДВІА. – Ф. 38. – Оп. 4. – Спр. 358. – Арк. 1-200.